

УДК 330.3

Олександр Лабенко,
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ; ORCID ID: 0000-0001-9192-9891,
e-mail: labenko@nubip.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-03-95-101>

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Фінансовий механізм можна вважати одним із найдієвіших альтернатив у досягненні природоохоронних цілей, а його побудова та ефективність безпосередньо залежить від особливостей сфери, у якій він функціонує. За допомогою таких загальнонаукових методів, як: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, було проведено оцінку фінансового механізму природокористування та визначено ключові особливості природокористування, які виступають підґрунтям досліджуваного механізму. Визначено, що відносини у сфері фінансового механізму природокористування доцільно розглядати через трансакційні витрати, які виникають у відносинах, де кожна сторона прагне отримати певну вигоду з одночасним існуванням потенційного конфлікту інтересів. Установлено, що для забезпечення раціонального природокористування необхідно здійснювати ефективне планування й управління; сформувати регулятори впливу і стимулюючі фактори.

Ключові слова: природокористування; фінансовий механізм; особливості, фінансова політика; навколишнє середовище; трансакційні витрати.

Oleksandr Labenko,
Ph.D. in economics, associate professor,
National university of life and environmental sciences of Ukraine,
Kyiv

PECULIARITIES OF THE FINANCIAL MECHANISM OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Humans inherently interact with nature in all areas of their lives. Today, there is a significant anthropogenic impact on the environment. On the one hand, there is research and protection of nature, and on the other hand, consumption and transformation. Many processes begin with the use of natural resources and end with emissions. Therefore, the key task of society is to minimize negative changes in the environment. The financial mechanism can be considered one of the most effective alternatives in achieving environmental goals, and its construction and efficiency directly depend on the specifics of the area in which it operates. The purpose of the study is to determine the peculiarities of building a financial mechanism for environmental management. In the course of the work, the author analyzes the works of domestic and foreign scholars who deal with the issues of the financial mechanism of environmental management. Using such general scientific methods as analysis, synthesis, systematization, and generalization, the author assesses the financial mechanism of natural resource management and identifies the key features of natural resource management that serve as the basis for the mechanism under study. It is determined that relations in the field of the financial mechanism of environmental management should be considered through transaction costs arising in relations where each party seeks to obtain a certain benefit with the simultaneous existence of a potential conflict of interest. The formation of environmental protection policy, and the financial mechanism of environmental management in particular, is influenced by state institutions, business entities, and individuals who consume resources and generate emissions. Among the features of natural resource management that affect the financial mechanism are the following: socio-ecological balance, public participation, environmental sustainability, legislative regulation, environmental impact assessment, and conservation of natural resources. It is established that in order to ensure rational use of natural resources, it is necessary to carry out effective planning and management; and to form regulators of influence and stimulating factors.

Keywords: environmental management; financial mechanism; features, financial policy; environment; transaction costs.

Постановка проблеми та її значення. Розвиток суспільства беззаперечно має вплив на світ, у якому існує. Людство щодня використовує природні блага, не завжди компенсуючи завдані навколишньому середовищу втрати. Розуміння того, що через кілька сотень чи десятків років може статися безповоротна катастрофа, змушує держави ставати на шлях сталого розвитку. Дотримання концепції сталого розвитку орієнтоване на поєднання екологічних, економічних і соціальних компонентів у єдину цілісну систему, спрямовану на економічний розвиток суспільства, що відбувається в умовах раціонального використання природних ресурсів і соціального добробуту населення.

Раціональне використання природних ресурсів досягається шляхом оптимізації вигод і витрат, що виникають у процесі діяльності. Способами його коригування є запровадження механізму природокористування, який включає правову, фінансову, організаційну складові. Зважаючи на те, що одним із ключових факторів впливу на фізичних і юридичних осіб є економічний, фінансовий механізм можна вважати вирішальним у забезпеченні раціонального споживання ресурсів. Даний механізм має свої особливості, пов'язані з галузевою специфікою, аналіз яких дозволяє визначити тенденції взаємодії людини й природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Dogan & Fahri [2] досліджували взаємозв'язок між фінансовим розвитком і якістю навколишнього середовища відносно викидів CO₂ на душу населення та встановили, що серед 26 досліджуваних країн фінансовий розвиток може заохочувати використання відновлювальної енергії з одночасним зменшенням викидів діоксиду вуглецю. Mengmeng et al. [8] виявили, що підвищення рівня фінансового розвитку ефективно вплинуло на зменшення рівня викидів забруднюючих речовин і покращення якості навколишнього середовища за рахунок сприяння промисловій модернізації і технологічному прогресу. Ningjing, Xiping, Zhen, Yingjia, Shilong [10] на основі аналізу й моделювання встановили, що високий рівень фінансового розвитку може ефективно стримувати забруднення навколишнього середовища. Тому державні відомства повинні вдосконалювати систему фінансового регулювання та сприяти розвитку зелених облігацій, кредитування і страхування. Деякі науковці виявили, що в країнах, що розвиваються, спостерігається протилежна тенденція. Pyas, Arisaputra, Utami, Bakar, Arifin [5] наголошують, що нині концепція розвитку, яку використовують майже всі країни – це концепція сталого розвитку, тому всі дії в процесі управління природними ресурсами повинні відповідати принципам сталого та екологічно безпечного розвитку. Nawaz, Lahiani, Roubaud [9] на основі емпіричних результатів установили причинно-наслідковий зв'язок між фінансовим розвитком, природними ресурсами, капіталом, працею та економічним зростанням. Kumar et al. [7] зазначають, що фінансовий розвиток країн, що розвиваються, прискорює деградацію навколишнього середовища. Koval, Mikhno, Udovychenko, Gordiichuk, Kalina [6] розкривають проблеми нераціонального використання природних ресурсів в Україні, що впливають на здоров'я, працездатність і макроекономічні показники. Голян, Мединська, Заставний [12] наголошують, що нині економічний механізм природокористування на загальному й місцевому рівнях використовує мінімальну кількість методів і інструментів фінансово-кредитного і бюджетно-податкового регулювання охорони навколишнього середовища й освоєння природно-ресурсного потенціалу, що не дозволяє в повному обсязі використовувати можливості більш результативної природоохоронної та природоексплуатаційної діяльності.

У процесі дослідження проаналізовано праці вітчизняних та іноземних науковців, які займаються проблематикою фінансового механізму природокористування. За допомогою таких загальнонаукових методів, як: аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, було проведено оцінку фінансового механізму природокористування та визначено ключові особливості природокористування, які виступають підґрунтям досліджуваного механізму.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є визначення особливостей побудови фінансового механізму природокористування.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Існує цілий ряд фінансових механізмів, що використовуються в екологічному законодавстві. Вони застосовуються для різних цілей, що в сукупності сприяє створенню надійної й сучасної системи захисту та управління навколишнім середовищем [1].

Передумовою аналізу особливостей фінансового механізму природокористування є визначення сутності фінансового механізму, оскільки він формує ключові особливості досліджуваного поняття. У деяких публікаціях фінансовий механізм виступає частиною господарського, який відображає фінансово-економічні форми, методи, важелі й інструменти регулювання фінансово-економічної діяльності. Також його можна розглядати з позиції системи дій фінансових важелів, що впливають на формування, організацію використання ресурсів. Тобто в будь-якому випадку фінансовий механізм містить регулятори діяльності господарюючих суб'єктів.

Фінансові механізми в поєднанні зі змінами в регулюванні можуть забезпечити стійке зменшення або усунення ринкових бар'єрів, які в іншому випадку уможливили б широкомасштабні та довгострокові рішення для розвитку з нейтральним викидом вуглецю. Крім того, фінансові механізми можуть допомогти досягти фінансової життєздатності в бізнес-моделі проекту пом'якшення клімату, таким чином прискорюючи прийняття подібних проектів і забезпечуючи стійку трансформацію цільового сектора. Готовність до впровадження фінансового механізму тісно пов'язана з аналізом/наданням бізнес-моделей для типових інвестицій; обґрунтуванням вибору та описом конкретного механізму; інституційними заходами та обґрунтованою концепцією поступової відмови [3].

Відносини у сфері фінансового механізму природокористування можна розглядати з позиції трансакційних витрат, оскільки трансакція – угода між економічними агентами, метою якої є отримання вигоди сторонами з одночасним існуванням потенційних конфліктів, що може містити перешкоди реалізації визначених вигод. У відносинах держави з однієї сторони та бізнесу і фізичних осіб з іншої конфліктом можна вважати бажання першої мінімізувати використання забруднюючих речовин і отримати кошти за їх використання або завдання негативного впливу на навколишнє середовище. При цьому друга сторона хоче споживати ресурси та не платити за це. Також може виникнути конфлікт між суб'єктами господарювання, який полягає в тому, що підприємства хочуть, щоб функції держави, наприклад, щодо справляння податків, реалізовувалися за рахунок інших.

На основі аналізу трансакційних витрат, які визначають дію фінансового механізму природокористування економічних суб'єктів, можна констатувати, що за умови, коли трансакційні витрати є суттєвими, недовірі інститути необхідно замінити на ефективні для забезпечення економії коштів [14]. Тобто потрібно здійснити реформування державних інституцій.

Інституційні механізми фінансування мають важливе значення з точки зору їхньої національної інтегрованості, охоплення та доступності. Відповідальна організація/організації повинні застосовувати справедливі, прозорі та ефективні критерії відбору бенефіціарів та/або посередників, а також фідучіарні операції, належне врядування та ефективне і прозоре управління фондами [3].

Підприємства є одним із головних суб'єктів споживання ресурсів і шкоди навколишньому середовищу. Відповідно до принципу «хто розвиває, хто захищає, хто забруднює, хто відновлює», підприємства повинні нести відповідальність за охорону навколишнього середовища та зменшувати викиди забруднюючих речовин під час виробництва. Витрати підприємств на охорону навколишнього середовища та інновації в зелені технології – це «палиця з двома кінцями». З одного боку, завдяки збільшенню витрат на охорону навколишнього середовища та інновації зелених технологій підприємства створили «зелений» корпоративний імідж, що полегшує отримання підтримки зацікавлених сторін, розробку екологічних інноваційних продуктів і підвищення їх основної конкурентоспроможності. З іншого боку, використання коштів підприємств у видатках на охорону навколишнього середовища та інновації у зелені технології також збільшує навантаження на підприємства і створює проблеми для управління підприємством [11].

Тобто як державні інституції, так і суб'єкти господарювання мають вплив на формування політики щодо охорони навколишнього середовища, використання ресурсів тощо. Тому фінансовий механізм природокористування, як невід'ємний елемент фінансової політики в означеній сфері повинен враховувати її галузеву специфіку. Відповідно на досліджуваний механізм має вплив природокористування й екологічна сфера, які в свою чергу залежать від регіону, екологічних проблем, законодавства, культурних особливостей (табл.1).

Особливості природокористування, які мають вплив на фінансовий механізм

Особливість	Коротка характеристика
Соціально-екологічний баланс	Природокористування повинно впливати на взаємозв'язок між економічними, соціальними та екологічними аспектами. Важливо забезпечити збалансований розвиток, що дозволить задовольнити потреби сучасного суспільства, не завдаючи шкоди природі та майбутньому поколінню.
Участь громадськості	Залучення громадськості до процесу природокористування та рішення щодо використання природних ресурсів є елементом сучасного підходу до природокористування. Це забезпечує широку підтримку, сприяє різноманітним інтересам та зменшує можливості конфліктів.
Екологічна стійкість	Основна мета природокористування – забезпечення стійкого використання природних ресурсів без завдання серйозної шкоди навколишньому середовищу. Це передбачає ощадливе споживання ресурсів, зменшення викидів забруднюючих речовин і збереження екосистем.
Законодавче регулювання	Природокористування підконтрольне різним законодавчим органам і інституціям, які встановлюють правила і норми для забезпечення ефективного управління природними ресурсами. Дотримання законів та регулювання є важливою частиною природокористування.
Оцінка впливу на довкілля	Доцільно проводити оцінку впливу на довкілля для визначення можливих наслідків діяльності на природу та розробки стратегій для зменшення негативного впливу.
Збереження природних ресурсів	Однією з головних особливостей використання є можливість збереження природних ресурсів, таких як: ліси, водні басейни, біорізноманіття. Це включає в себе створення стратегій і законів, спрямованих на управління ресурсами, щоб забезпечити їх тривале використання і запобігти їхньому визнанню.

Джерело: побудовано автором.

Сучасний фінансовий механізм природокористування повинен бути спрямованим на реалізацію підходів до забезпечення раціонального природокористування і досягнення цілей сталого розвитку для збереження ресурсів майбутнім поколінням.

Участь громадськості у формуванні фінансової політики природокористування, наприклад, при обговоренні фінансових інструментів перед запровадженням, дозволить їм стати свідомими учасниками у сфері природокористування. При споживанні ресурсів та створенні викидів вони зможуть раціонально оцінювати особливості і наслідки впливу на навколишнє середовище та коригувати свої дії залежно від ситуації.

Зростаюча увага до екологічної стійкості сприяє впровадженню методів та технологій, які зменшують негативний вплив природокористування на навколишнє середовище. Це включає в себе використання стимулюючих заходів для запровадження відновлювальних джерел енергії, ефективного використання ресурсів і застосування сучасних технологій, що зменшують забруднення.

В Україні, як і в багатьох країнах світу, природокористування регулюється державою через прийняття законів і норм контролю. Петрецька Н.І.[13] пропонує правове регулювання природокористування розділити на три групи: перша – законодавство, що забезпечує права загального природокористування; друга – спеціальні норми; третя група – у мирний час застосовуються міжнародні принципи раціонального природокористування, у період воєнного стану використовують адаптаційне природокористування, засноване на принципі не нашкодити. Зважаючи, що в Україні нині ведуться бойові дії доволі актуальним є ведення моніторингового та кадастрового спостереження. Воно дозволить проводити порівняння кількісного і якісного стану природних

ресурсів та, виходячи з одержаних ресурсів, проводити коригування фінансових інструментів регулювання природокористування.

Для забезпечення раціонального природокористування необхідно здійснювати планування та управління. Від цього залежатимуть передумови ефективного функціонування фінансового механізму природокористування та управління ним залежно від потреб і можливостей суспільства. Особливості природокористування також пов'язані зі споживчою культурою суспільства. Якщо суспільство споживає більше природних ресурсів, ніж може відновити природу, це призводить до вичерпання ресурсів і екологічних проблем. Тому для досягнення більшого рівня екологічної стійкості та збереження природних ресурсів необхідно підвищувати свідомість суспільства щодо важливості забезпечення раціонального природокористування та впливу. Це можна здійснити за рахунок створення ефективної системи фінансових інструментів.

Специфіка використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища залежить від особливостей суб'єктів господарювання та регулювання. Наприклад, контроль за використанням ресурсів здійснює держава. Вона встановлює регулятори впливу, стимулюючі фактори, тобто розробляє цілісний фінансовий механізм регулювання природокористування. Приватні структури забезпечують індивідуальне чи корпоративне споживання ресурсів, здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, водні об'єкти тощо. Окремі громадяни виступають безпосередніми споживачами ресурсів, які у процесі господарської діяльності також формують викиди, наприклад від автотранспорту, але в значно менших обсягах ніж підприємства й організації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі проведеного дослідження встановлено, що особливості фінансового механізму природокористування формуються в результаті споживчої і природоохоронної діяльності. Даний механізм можна розглядати з позиції трансакційності, де кожна сторона планує отримати вигоди з одночасним виникненням можливого конфлікту інтересів. Особливостями даного механізму можна вважати ті, що впливають із специфіки природокористування (соціально-екологічний баланс, участь громадськості, екологічна стійкість, законодавче регулювання, оцінка впливу на довкілля, збереження природних ресурсів).

Напрямами подальших наукових досліджень виступає конкретизація складових фінансового механізму природокористування, аналіз сучасних тенденцій та визначення перспектив розвитку даного механізму в післявоєнний період, розширення існуючих інструментів та їх трансформація відповідно до європейських стандартів і потреб України.

Джерела та література

1. Department of Environment, Parks and Water Security. (2022). Environmental Regulatory Reform Program. Environmental Financial Mechanisms. URL: https://depws.nt.gov.au/_data/assets/pdf_file/0004/1114663/fact-sheet-environmental-financial-mechanisms.pdf (дата звернення: 07.09.2023).
2. Dogan E., Fahri S. Determinants of CO₂ emissions in the European Union: the role of renewable and non-renewable energy. *Renew. Energy*. 2016. Vol. 94. P. 429-439. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.renene.2016.03.078>.
3. Financial mechanisms. Applications under the NAMA Facility. 2022. URL: <https://mitigation-action.org/wp-content/uploads/NAMA-Facility-Financial-Mechanism-Factsheet-November-2022-v2.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).
4. Financing ambitious climate action: financial mechanisms explained. 2022. URL: <https://mitigation-action.org/news/financing-ambitious-climate-action-financial-mechanisms-explained/> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Ilyas A., Arisaputra M. I., Utami D., Bakar M., Arifin A. Natural resource management for sustainable development in managing environmental permit. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*. 2019. № 343, 012064. DOI: [10.1088/1755-1315/343/1/012064](https://doi.org/10.1088/1755-1315/343/1/012064).
6. Koval V., Mikhno I., Udovychenko I., Gordiichuk Y., Kalina I. Sustainable Natural Resource Management to Ensure Strategic Environmental Development. *TEM Journal*. 2021. Vol. 10, № 3. P. 1022-1030. DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM103-03>.
7. Kumar A., Kalhor M. R., Kumar R. et al. Environmental quality: examining role of financial development, institutional capacity, and corruption. *Environ. Sci. Pollut. Res. Int.* 2021. № 28 (38). P. 53781-53792. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14430-3>.

8. Mengmeng C., Fugen X. Effects of China's financial development on pollution reduction in China-based on provincial panel data. *Soc. Sci.* 2020. № (12). P. 82-87.
9. Nawaz K., Lahiani A., Roubaud D. Natural resources as blessings and finance-growth nexus: A bootstrap ARDL approach in an emerging economy. 2019. *Resources Policy*. № 60. P. 277-287.
10. Ningjing W., Xiping Zh., Zhen W., Yingjia Ch., Shilong L. Can financial development improve environmental quality? New findings from spatial measures of Chinese urban panel data, *Heliyon*. 2023. Vol. 9, Is. 7, e17954. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e17954>.
11. Tang Y., Yue S., Ma W. et al. How do environmental protection expenditure and green technology innovation affect synergistically the financial performance of heavy polluting enterprises? Evidence from China. *Environ Sci Pollut Res*. 2022. № 29 P. 89597-89613. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21908-1>.
12. Голян В. А., Мединська Н. В., Заставний Ю. Б. Удосконалення економічного механізму природокористування на місцевому рівні в умовах децентралізаційних процесів. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2021. № 12. С. 133-139. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-12-133-139>.
13. Петрецька Н. І. Правове забезпечення раціонального природокористування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. № 74. Ч. 2. С. 28-33. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.37>.
14. Шулюк Б. С. Особливості формування фінансового механізму державно-приватного партнерства: інституційний підхід. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 4 (72). С. 173-177. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-56>.

References

1. Department of Environment, Parks and Water Security. (2022). Environmental Regulatory Reform Program. Environmental Financial Mechanisms. Retrieved from: https://depws.nt.gov.au/__data/assets/pdf_file/0004/1114663/fact-sheet-environmental-financial-mechanisms.pdf.
2. Dogan, E., Fahri, S. (2016). Determinants of CO₂ emissions in the European Union: the role of renewable and non-renewable energy. *Renew. Energy*, 94, 429-439. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.renene.2016.03.078>.
3. Financial mechanisms. Applications under the NAMA Facility. Retrieved from: <https://mitigation-action.org/wp-content/uploads/NAMA-Facility-Financial-Mechanism-Factsheet-November-2022-v2.pdf>.
4. Financing ambitious climate action: financial mechanisms explained. Retrieved from: <https://mitigation-action.org/news/financing-ambitious-climate-action-financial-mechanisms-explained/>.
5. Ilyas, A., Arisaputra, M. I., Utami, D. et al. (2019). Natural resource management for sustainable development in managing environmental permit. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*, 343, 012064. DOI: 10.1088/1755-1315/343/1/012064.
6. Koval, V., Mikhno, I., Udovychenko, I. et al. (2021). Sustainable Natural Resource Management to Ensure Strategic Environmental Development. *TEM Journal*, 10 (3), 1022-1030. DOI: <https://doi.org/10.18421/TEM103-03>.
7. Kumar, A., Kalhor, M. R., Kumar, R. et al. (2021). Environmental quality: examining role of financial development, institutional capacity, and corruption. *Environ. Sci. Pollut. Res. Int.*, 28 (38), 53781-53792. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-021-14430-3>.
8. Mengmeng, C., Fugen, X. (2020). Effects of China's financial development on pollution reduction in China-based on provincial panel data. *Soc. Sci.*, (12), 82-87.
9. Nawaz, K., Lahiani, A., Roubaud, D. (2019). Natural resources as blessings and finance-growth nexus: A bootstrap ARDL approach in an emerging economy. *Resources Policy*, 60, 277-287.
10. Ningjing, W., Xiping, Zh., Zhen, W. et al. (2023). Can financial development improve environmental quality? New findings from spatial measures of Chinese urban panel data, *Heliyon*, 9 (7), e17954. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e17954>.
11. Tang, Y., Yue, S., Ma, W. et al. (2022). How do environmental protection expenditure and green technology innovation affect synergistically the financial performance of heavy polluting enterprises? Evidence from China. *Environ Sci Pollut Res*, 29, 89597-89613. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-022-21908-1>.
12. Holian, V. A., Medynska, N. V., Zastavnyy, Yu. B. (2021). Improving the Economic Mechanism of Environmental Management at the Local Level in the Context of Decentralization Processes. *Business Inform*, 12, 133-139. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-12-133-139> [in Ukrainian].

13. Petretska, N. I. (2022). Legal Provision of Rational Nature Management in the Conditions of Martial Law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 74, Ч. 2, 28-33. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.37> [in Ukrainian].

14. Shuliuk, B. (2019). Peculiarities of formation of financial mechanism of state-private partnership: institutional approach. *PROBLEMS OF SYSTEMIC APPROACH IN THE ECONOMY*, 4 (72), 173-177. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-56> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.09.2023 р.